

Den Hatiske Hönsfarmaren

bilden av ondskan i Veckojournalen 1943

av

Anne-Christine Norlén

Anne-Christine.Norlen@etnologi.uu.se

I Veckojournalens nummer 36 från 1943 kan man bland annat läsa om Didotvålen som är lika långvarig som en tvåransoneringsperiod, om återuppbyggandet av Finland och om Hermods – skolan för energiskt folk! Där finns också en tvåsidig artikel om Heinrich Himmler, mannen som byggde upp SS (Schutz-Staffel) och sedermera blev chef för det fruktade Gestapo (Geheime Staatspolizei), den politiska polisen. Senare under kriget blev Himmler även chef för SS egen underrättelsetjänst, SD (Sicherheitsdienst) som ett tack för sin obrottsliga lojalitet mot Hitler. 1929 blev hönsfarmaren Himmler Reichsfürer för SS, och som hönsfarmare benämndes han i riksdagsmatrikeln fram till 1932. Himmler utnämndes även till inrikesminister.

Endast de som kunde bevisa ett ariskt påbrå generationer bakåt fick antas som medlemmar i SS, med undantag för de som stridit för Tyskland i första världskriget. Medlemmarna skulle vara unga, starka och moraliskt fläckfria. De skulle vara de nya fäderna för det nya Tysklands befolkning och utgöra den genetiska grunden. Det sägs att det var Himmlers idé att införa en rasrenlighetslära i det nya Tyskland. Rykten gör gällande att Himmler var inspirerad av sin höns- och kaninuppfödning när det gällde genetiskt urval.

(...) såg man tankarna löpa runt inne i hans huvud, skulle inte herr Himmlers kaninavel te sig lika ofarlig. Ty det är för lite sagt att denne man har rasförädling till hobby. Han är fanatiskt, lidelsefullt hängiven den eugeniska vetenskapen, som genom utmönstring av undermåliga individer och selektiv fortplantning hoppas få fram typer av fullödig rasrenhet. Men det hemska är att Himmler inte skiljer på kaniner och människor. (Veckojournalen 1943, nr 36:3)

Under sommaren 1942 proklamerade Himmler i ett tal att Polens judar ska vara utrotade senast vid årets slut. Det var nu så pass uppenbart att Tyskland bedrev systematisk utrotning av människor att det gick att läsa även i svenska veckotidningar. I den Veckojournalen jag har valt att studera närmre står att läsa;

Hans blotta namn kommer blodet att isas i ådrorna på miljoner människor som blivit brända av Gestapos slemmiga manettrådar.

(Veckojournalen 1943, nr 36:24)

Min fokus här handlar om samspelet mellan bild och bildtext i Veckojournalens reportage om Heinrich Himmler, hönsfarmaren som blev Tysklands farligaste man. Vi säger ofta att en bild kan säga mer än tusen ord och ge oss en upplevelse när orden inte räcker till. Naturligtvis är det ofta så, men jag menar även att ibland är en bild inte alls särskilt talande, utan den behöver sin bildtext och sin kontext för att göras begriplig för oss. I det fall jag har studerat behövs texten och kontexten för att göra bilden till vad artikelförfattaren vill ha den till; en bild av ondskan. Syftet med detta kan knappast undgå läsaren av artikeln i Veckojournalen, men det kan undgå den som enbart tittat på bilderna. Själv bläddrade jag först förbi hela artikeln, innan jag vid närmare läsning fastnade för flera avsnitt i texten. På sidan 24 finns det tre, eller egentligen fyra, bilder till artikeltexten. Rubriken föregås av den döds-kalle med benknotor som kännetecknade bland annat Totenkopf, Döds-kallevisionen, inom SS. Symbolen är en av de mer universellt kända symbolerna för död, och förekommer som vi alla känner till bland annat på Jolly Roger, i Hamlets monolog och i bilder av mer nutida massgravar. Döds-kallen med de korslagda benknotorna är även emblemet som sitter mitt på Himmlers uniformsmössa. Den återfinns på

ytterligare emblem, utmärkelser och även på de ringar som de högsta officerarna inom SS bar för att visa sin lojalitet mot Hitler. Bilden till vänster föreställer Himmlers ring och reglerna kring ringen är flera, bland annat fick den inte ges bort, säljas eller kopieras. Den skulle bäras med ära och om bäraren dog skulle den lämnas tillbaka till chefen för SS, det vill säga Himmler. Ringen själv symboliserade lojalitet mot Hitler, lydnad mot de överordnade och deras absoluta solidaritet och kamratskap gentemot varandra. Enligt Himmler representerade döds-kallen på ringen att bäraren när som helst var beredd att möta döden för kollektivets fortlevnad. I artikeln i Veckojournalen kan man säga att döds-kallen som föregår rubriken slår an en ton som inte går att misstolka. Himmler utges inte för att vara någon trevlig person. Han förknippas med död och ondska.

Porträttet

Där finns också en porträttbild av mer klassisk typ, avbildande Himmler i uniform. Bilden är mycket neutral när man ser till Himmlers ansikte. Det är i vila. Han tittar inte rakt in i kameran, han viker sig lite eller ser bister ut. Kanske kan man skönja en liten rynka mellan ögonbrynen? Förmodligen är det en konsekvens av att hålla de oskalmade glasögonen på plats. Bilden i sig är för oss som betraktar den allt annat än "neutral". Detta mansporträtt är mycket mer än ett porträtt. Först och främst reagerar vi på de yttre attributen, uniformen. Det finns något i den strikta välskräddade uniformen, den svarta rocken, mössans emblem, axelklaffarna och kragspeglarna som idag genast får oss att tänka på SS och nazityskland. Utan uniformen och de attribut som följer av hans yrke är han ingen man som drar blickarna till sig. Detta finns beskrivet i de flesta texter om Himmler. Han var en person som inte syntes eller hördes nämnvärt. Förmodligen bidrog detta till hans höga rang. Hitler såg honom inte som någon konkurrent. Himmler agerade i det tysta och avrättade dem som stod i vägen, bland annat lär han ha varit inblandad i mordet på Ernst Röhm, chefen för SA. I artikeltexten står att läsa följande beskrivning om Himmlers person:

Himmler är kortväxt med lätt embonpoint [korpulens]. Han har rosig hy, en nyter blick bakom lätt immade pincenez-glas och talar med låg försagd röst. Den viljefasta konturen saknas, hakan glider ut i ingenting, hans ansikte påminner om en vaxdockas som kommit för nära elden. Drog inte de långa kloliknande händerna blickarna till sig, skulle man kunna ta denna arbetsgivare åt hundratusentals bödlar för en korrekt liten herre i rådhusrätten med frimärksamling och abborrfiske som respektive vinter- och sommarhobby. Att sätta honom i samband med prygel, kallduschning och smattrande arkebuseringssalvor verkar åtminstone vid ytligt påseende som höjden av dålig psykologi. (Veckojournalen 1943, nr 36:24)

Det finns flera intressanta iakttagelser i den här bildtexten som citeras ovan. Dels är den värdeladdad och dels är dess liknelser kring hans person smått absurda. Vad betyder det när artikelförfattaren jämför Himmlers utseende med en korrekt liten herre i kammarrätten med fiske och frimärksamling som hobby? Det första man kommer att tänka på är att artikelförfattaren vill visa att

Himmler är som vem som helst av oss. Han är en som vi trodde vi kände, men som visade sig vara något annat. En av det mest psykologiskt skrämmande bilderna av det Onda är just detta; han var som vem som helst av oss. Det fanns egentligen inga tecken som vi kunde tyda. Han var lågmäld, korpulent och korrekt. Hans ansikte var intetsägande och hans blick var nyter. Här skulle artikelförfattaren kunnat stanna, men gör det inte. En person som Himmler får man inte beskriva enbart som grå och tyst. Hans gärningar måste vägas in i bilden och ingå i den kontext och det sammanhang som hans uppdrag utgör. Han får i beskrivningen av sitt yttre kloliknande händer. Det finns inte mycket sanning i det av de bilder jag studerat där Himmlers händer syns. Det djuriska drag som detta epitet tillför är dock intressant. Onda människor, och då menar jag de vi valt att kategorisera som onda, jämförs ofta med djur. Det är något människoovärdigt över dem. Här finns det flera spännande sidospår att följa där vi kan finna att flera andra "onda" i vår moderna och äldre folklore görs icke-mänskliga. Denna omänsklighet finns både på ett psykologiskt plan i till exempel psykologiska thrillers, samt på ett yttre plan där onda människor görs till cyborger eller görs halvt djuriska. Serietidningens onda filur som heter Bovman och har svart och vitrandig fångdräkt är lätt att känna igen som skurk. Varulvar, eller andra bestar, vet vi är onda. Det djuriska i dem som gör dem ickemänskliga är ett tecken på att förnuft och medmänsklighet inte är några framträdande egenskaper. Det svåra är när vi möter ondskan ansikte mot ansikte i form av en lågmäld och korrekt liten herre som kanske samlar frimärken. Det är också den bilden av ondskan som skrämmer de flesta av oss så mycket mer. Den är svår att genomskåda och därför svår att förhålla sig till. Går den att skydda sig emot? Och den mest otäcka frågan vi kan ställa oss; skulle det kunna vara jag? Avhumaniseringen av onda människor ser man även tydligt i fall av svåra brott. Det är inte ovanligt att brottslingar kallas för odjur eller monster i media.

Någon tätfigur är inte Himmler i samma mening som Göring och Goebbels. Anekdoter, som bidrar till att popularisera hans person, är sällsyntare än blåsippor i november. Varje färgklick har av en missunsam natur förvägrats hans tafatta uppenbarelse." (Veckojournalen 1943, nr 36:3)

Rikskanslern och Himmler

Den här bilden, till vänster, är den så gott som obligatoriska bilden när det gäller högre officerare i Tyskland under andra världskriget – den med ledaren Hitler och hans underlydande. Bildtexten ger att det är Gestapochefen och rikskanslern som genomför en polisinspektion. Hitler står i bilen bakom Himmler, och gör den hälsning vi lärt oss känna igen. Armbindlar på både Hitler och Himmler visar hakkorset, symbolen som för alltid kommer att förknippas med fascism och antisemitism. Uniformerna drar våra tankar till kriget, idag så väl

som 1943. Kriget i sig är naturligtvis fruktansvärt, men andra världskriget har ytterligare en obehaglig dimension; den systematiska utrotningen av människor som avvek från en norm.

Endast en människa som känt en fläkt av pseudoreligiöst vanvett kan för övrigt stå fadder till euthanasien [sic], barmhärtighetsavlivningen, vilken går ut på att alla krymplingar och sinnesvaga ska avlivas för att rasen ska hållas frisk och sund. (Veckojournalen 1943, nr 36:3)

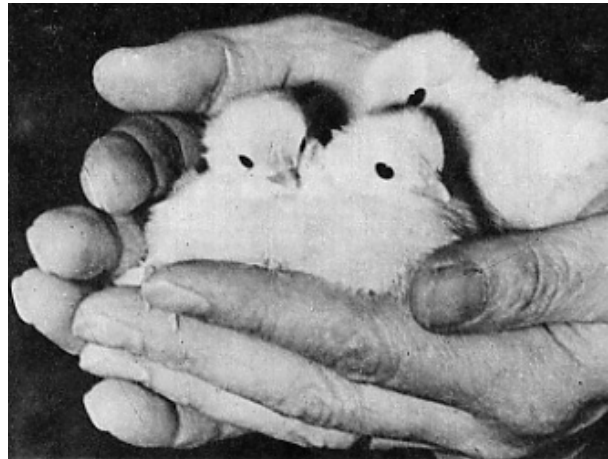
Himmler hade en idé om att utrota de människor som han ansåg försvagade landet. Hans urvalsprincip stöddes av Hitler och Hitlers antisemitism. Judar jämställdes med råttor och utvecklingsstörda och funktionshindrade sågs som osunda element. Listan på människor som Himmler ansåg borde avlivas kan göras lång. Detta var känt i Sverige 1943. Det mest intressanta i citatet ovan är dock att artikelförfattaren använder ordet *barmhärtighetsavlivningen*. Jag har funderat mycket över det ordvalet. Kanske är det ett sätt att omedvetet försöka förstå vad som pågick? Det är näst intill omöjligt att inte ställa sig frågan *varför*, när vissa människor gör vad vi bedömer som onda gärningar. Hur tänker de? Vilka är de? Hur kunde det hända? Det är möjligt att Himmler såg avlivning av avvikande (enligt Himmlers definition) som en barmhärtighetsgärning. Kanske motiverade han det så inför sig själv? Kanske såg han det också som en barmhärtighetsgärning för landet Tyskland? Kanske är det

bara artikelförfattarens desperata försök att förstå det som händer i Tyskland?

Hönsfarmaren

Den sista bilden i artikeln som jag tänker diskutera är också den som är svårast att förstå. Det finns ingen tydlig bildtext som får betraktare att tänka i vissa banor. Bilden ska symbolisera det yrke Himmler hade tills han helt gick upp i sitt arbete som chef för Gestapo, vilket också bildtexten påpekar. Vad vill artikelförfattaren att vi ska se och känna? Ett par händer, troligen inte Himmlers, omsluter ömt ett par kycklingar.

Jag presenterade bilden på ett bildseminarium i december 2002 och bad deltagarna att fritt associera kring bilden. Deras associationer handlade om bräcklighet, föräldraskap, ömhet, omhändertagande, nytt liv och Guds vakande hand. När jag sedan presenterade vad artikeln i övrigt handlade om och att dessa händer

skulle sammankopplas med Himmlers verksamhet under andra världskriget ändrade deltagarna inriktning i sina associationer. Kanske kunde man symboliskt se hur dessa bräckliga varelser är utelämnade åt den som håller dem? Att hålla någons liv i sin hand, att leka Gud, var några förslag. Det är inte på något sätt underligt att den nya kontexten i vilken den här bilden skulle ses ändrade tankebanorna hos deltagarna på seminariet. De nya ramarna gav andra tolkningar. Bilden gick från ömhet till att hålla någons liv i sin hand. Läger man dessutom till att Himmlers ivrande för genetisk rasrenhet förmodligen var inspirerad av hans egen hönsuppfödning, blir bilden ond.

I den här artikeln har jag velat diskutera hur bild och bildtext kompletterar varandra och hur ett yttre ramverk, en kontext, ytterligare bidrar till tolkningen av bilden. Det kan tyckas självklart, men jag anser att det finns en poäng i att lyfta fram den samverkan som finns mellan bild, text och kontext. Utan en förförståelse av vem Himmler är, kan texten om honom anses som en ren ärekränkning. Utan texten som förklaring är bilderna inte lika hotfulla.

Källor

Samtliga bilder, utom bilden av ringen, är från Veckojournalen nr 36, 1943. Ansvarig utgivare Robert Josephson, Åhlén och Åkerlunds Fotogravyranstalt.

Bilden av ringen är nedladdad i forskningssyfte från

<http://www.militariacollection.com/nazitems.htm>